

Beheer moet heide behouden

Op golfbanen zie je nog wel eens mooie stroken heide. Echter vergeleken met zo'n 100 jaar geleden is de oppervlakte aan heidevelden in ons land drastisch afgenomen. Zonder maatregelen zullen de heidevelden zelfs geheel verdwijnen. Goed beheer is daarom noodzakelijk.

TEKST: ARIJAN VAN ALPHEN – FOTO'S: PATRICK MEDEMA

Heidevelden worden in hoofdzaak gevormd door de struikhei. Struikhei gedijt uitstekend op droge, schrale, voedselarme zandgronden. De hei vormt daar zoden die zich over een grote oppervlakte kunnen uitbreiden. Voorwaarde is wel dat de hei steeds wordt afgegraasd, afgebrand of afgemaaid. Zo niet, dan verandert de heide snel in bos van grove den, berk

en zomereik. De heidevelden zijn een typisch effect van menselijk handelen (boskap en landbouw) en komen niet spontaan in de natuur voor. De struikhei zelf komt wel van nature voor in Europa, maar altijd op beperkte schaal. De struik is te vinden op kleine open plekjes op zandgronden, in de duinen en in hoogveen. Met de heideontginningen in de eerste helft van de 20e eeuw is

de oppervlakte aan heide dramatisch geslonken. Heide moest plaatsmaken voor naaldbos en landbouw. Door milieuproblemen en de effecten van overbemesting slinkt het heideareaal nog steeds en wordt vooral vervangen door grasvegetaties. Met het verdrogen van de natuur op tal van plaatsen zijn vooral vegetaties met dophei zeldzamer geworden. Mooie voorbeelden van heide-

velden zien we hier en daar nog op de Veluwe, zoals de Posbank en de Elspeterheide, en de Bussumerheide in 't Gooi.

Soorten

De heideachtigen (*Ericaceae*) omvatten een uitgebreide familie, waartoe ook de bosbessen en rhododendrons behoren. Van het geslacht struikhei (*Calluna l.*) bestaat slechts één soort in de hele wereld. Van dophei (*Erica*) worden ruim 500 soorten onderscheiden, waarvan twee inheemse in ons land namelijk gewone dophei en rode dophei. Van de kraaihei bestaan zes soorten waarvan één in ons land. Door hun bouw met kleine, veelal leerachtige blaadjes, zijn de heideachtigen zeer goed aangepast aan droge en voedselarme situaties en kunnen ze verdamping tegengaan. De

heidesoorten zijn wintergroen en typische zomerbloeiërs.

Struikhei

Struikhei (*Calluna vulgaris*) is een kleine, sterk vertakte struik van 30-50 cm en in zeldzame gevallen zelfs zo'n 2 meter hoog. De struiken worden ongeveer 25 jaar en sterven dan af, al dan niet geholpen door het heidehaantje. Daarna verjongt de struikhei zich weer. De bloemtrossen of pluimen, met vierdelige bloempjes, zijn lichtpaars gekleurd, soms donkerder, roze of zelfs wit. Ze produceren overvloedig honing, waardoor de heide zeer gewild is bij de imker. Ook de andere heidesoorten worden door bijen bestoven. De lijnvormige blaadjes staan vierrijig aan de stengel, elkaar dakpansgewijs bedekkend. Overigens kan struikhei behoorlijk wat variatie vertonen zowel in de blad- en bloemvorm, grootte van blad en bloem, beharing, kleur en vertakking. Grote verschillen komen ook voor in bloeitijd en de vruchtzetting. Struikhei groeit vooral op de pleistocene zandgronden in het oosten en zuiden en op de Waddeneilanden. Interessant is het duingebied rond Bergen. Hier neemt de struikhei naar het noorden ineens toe omdat de samenstelling van het duinzand overgaat van kalkarm naar kalkrijk. Ofschoon struikhei ook wel wordt gekweekt en aangeplant, zijn de heideplanten in de natuur vrijwel altijd inheems en autochtoon.

Gewone dophei

De gewone dophei (*Erica tertralis*) bloeit in een schermvormig trosje, roze, zelden wit. De bloemkroonbladen zijn opvallend vergroeid tot een soort urntje dat vele malen langer is dan de kelk. De kelkspijpjes zijn kort en klierachtig behaard. De bladeren staan in kransen van vier en verschillen daarmee van de struikhei. Gewone dophei wordt 10 tot 30 cm groot, soms tot circa 60 cm. De gewone dophei heeft ongeveer hetzelfde areaal als dat van de struikhei. Het milieu bestaat uit natte en zure bodem, hoogvenen en randen van vennen. Veelal groeien ze op de natte plaatsen binnen de struikheidevelden. Dit zijn de plekken waar allerlei zeldzame en bijzondere plantensoorten kunnen voor-

komen zoals de zonnedaauw, snavelbies, veenbies, veenpluis, wollegras, veenbes, lavendelheide, klokjesgentiaan, enkele orchideetjes en allerlei soorten veenmossen.

Rode dophei

Verwant aan de gewone dophei is de rode dophei (*Erica cinerea*). Uiterlijk ziet de rode dophei er op het eerste gezicht meer uit als de struikhei. Maar heeft een zachtere groene bladkleur. De bloemkleur is opvallend fel rood tot violet. De soort is meestal groter dan de gewone dophei, 20 tot 60 cm. Het milieu van de rode dophei komt ook meer overeen met dat van de struikhei. De rode dophei houdt meer van een warmer klimaat en vervangt in het zuidelijke Atlantische gebied de struikhei. In ons land komt de rode dophei voornamelijk voor in Midden-Limburg. Het plantje is bij ons bedreigd in haar voortbestaan en staat op de Rode Lijst. In België komt de soort plaatselijk voor in de Kempen en in het kustgebied.

Kraaihei

De kraaihei (*Empetrum nigrum*) wordt ondergebracht in een aparte familie: de kraaiheifamilie (*Empetraceae*). Kraaihei is juist een soort van de noordelijke streken in Europa en bereikt in ons land zijn zuidgrens. De soort komt vooral voor op de Waddeneilanden, de duinen ten noorden van Bergen, Drenthe en de Veluwe. Kraaihei is een kleine hei van circa 15 tot 45 cm met heldergroene, dicht bebladerde takken. De roze of donkerpaarse bloemen staan in de bladoksels. De bloempjes zijn 2- of 3-talig. De vrucht is een eetbare Zwarte bes. Kraaihei is een soort van zowel open terrein als van bossen, van zand en hoogveen.

Natte en vochtige heide

Natte en vochtige heiden komen voor op vochtige tot natte voedselarme, leemhoudende zandgronden en worden vooral gekenmerkt door het voorkomen van dophei, trekrus, veenbies, klokjesgentiaan, beenbreek, lavendelheide, kleine veenbes, rode en blauwe bosbes, pijpenstrootje, pilzegge en diverse mossen en korstmossen. In natte, zure duinvalleien op de Wadden en in noordelijk Noord-

Holland zien we vaak vegetaties van dophei met kraaiheide en planten als waternavel, kruipwilg, drienerfzegge en grote veenbes. Natte en vochtige heidevelden zijn bijzonder gevoelig voor ontwatering. Verlaging van met name de zomergrondwaterstanden leidt tot vergrassing door pijpenstrootje. Inwaai van meststoffen versnelt dit proces aanzienlijk. Daarnaast zijn ze gevoelig voor intensieve recreatie. Zonder beheermaatregelen gaan de natte en vochtige heiden over in bos met soorten als zachte berk, vuilboom, zomereik en soms wintereik. Soms zijn drastische beheermaatregelen noodzakelijk zoals de gehele voedselrijke bovengrond verwijderen, begrazen en kleinschalig plaggen.

Droge heide

De droge tot vochtige dwergstruikheiden komen voor op kalkarme, droge zandgronden. Het verspreidingsgebied is groter dan dat van de natte en vochtige gewone dopheidevelden. In Nederland worden deze dwergstruikheidevelden vooral gedomineerd door struikheide (*Calluna vulgaris*). Binnen de struikheidevegetaties kunnen we twee hoofdtypen onderscheiden. In de halfnatuurlijke binnenlandse heiden treffen we vooral vegetaties met struikheide, kruip- en stekelbrem met bijzondere mossen en korstmossen aan, vaak vergezeld van soorten als dophei, schapegras, brem, klein warkruid, pilzegge, rode en blauwe bosbes. Op kalkarme duinhellingen en niet te vochtige duinvalleien vinden

we kraaiheidevegetaties met soorten als eikvaren, zandzegge, kruipwilg, schermhavikskruid, helmgras, veldbies, hondsviooltje en zeldzaamheden als verfbrem en rond en klein wintergroen.

Van nature komen droge heiden voor in de kalkarme duinen, op droge plekken in het hoogveen, op overgangen van hoogveen naar bos en in gestabiliseerde stuifduinen. Van de circa 600.000 hectare heide in 1820 is nu nog ongeveer 32.000 hectare over. Hiervan is éénderde deel (sterk) vergrast. 🌱

Bron: o.a. Boekje 'Heidevelden en heide tuinen', uitgegeven door Stichting bosbouwpraktijkonderwijs en geschreven door: B. Naes heeft een ecologisch adviesbureau in Utrecht en is deskundige op het gebied van inheemse bomen en struiken. C. Rövekamp is werkzaam bij Bronnen. Centrum voor de verspreiding van inheemse, houtige gewassen, telefoon (024) 360 12 80.

Beheermaatregelen droge heide

Tegenwoordig is het beheer er vooral op gericht om enerzijds zoveel mogelijk heidegemeenschappen in stand te houden en anderzijds vanuit cultuurhistorische motieven een groot oppervlak bloeiende struikheide terug te krijgen. Vershraling is hierbij erg belangrijk. De maatregelen zijn divers en worden vaak in combinatie toegepast.

● Plaggen

Plaggen is bij uitstek een maatregel voor sterk vergraste en/of gedegenerende heides. Hierbij is de diepte van de steek zeer bepalend. Plag je tot op de minerale bodem dan blijft er voldoende van de zaadvoorraad van struikheide over om herstel mogelijk te maken. Bij dieper plaggen neemt het aandeel mossen en korstmossen toe. Om dat handmatig en kleinschalig plaggen te kostbaar wordt gevonden, gebeurt het plaggen tegenwoordig grootschalig en machinaal.

● Maaien

Maaien van vijf- tot vijftienjarige struikheide bevordert de verjonging. Waar sprake is van sterke vergrassing, moet je maaien alleen als inleidend beheer uitvoeren. Het maaien bevordert namelijk het sneller uitlopen van de grassen ten opzichte van de hei. Hierdoor wordt het terrein geschikt voor beweiding. Waar bijzondere planten als Arnica dreigen te verdwijnen, is maaien aan te bevelen. In alle gevallen is het essentieel dat je het maaisel ook afvoert. Omdat door maaien de begroeiing minder structuur krijgt en over het algemeen soortenarmer wordt, is een gefaseerd en zo kleinschalig mogelijk maaibeheer belangrijk. Soorten als kraaiheide en jeneverbes moeten hierbij worden ontzien omdat ze niet tegen maaien bestand zijn.

● Branden

Branden van heide leidt in het algemeen tot verarming en dient derhalve incidenteel te worden toegepast.

● Extensieve begrazing

Extensieve begrazing doet de structuurverschillen in de vegetatie toenemen. Begrazing met schapen lijkt hierbij het meest gunstig. Bij jaarrond begrazing zonder aanvullende maatregelen zal op de meest intensief begraasde stukken uiteindelijk een heideschraal grasland ontstaan. Omdat je, zeker bij herstelbeheer, gericht wilt werken, verdient een schaapskudde onder begeleiding van een herder de voorkeur boven een ingerasterde kudde. Met name bij het beheer van grote heidevelden kan door variatie in de begrazingsdruk de successie worden gestuurd. Een meer intensieve begrazing zal leiden tot een open landschap van heide en heischraal grasland. Verminder je het aantal grazers, dan vindt een ontwikkeling plaats naar een halfopen, mozaïekachtig parklandschap.

